
Katholiek en daarom flexibel.

De kerk in de Nederlandse Geloofsbelijdenis

E. Van der Borght

Abstract

We try to find an explanation for the observation that the ecclesiological articles in the *Confessio Belgica* have lacked actualization in recent decades apart from polemical contexts. We have discovered that the ecclesiological sections have in general been received uncontested and almost self-evidently as part of the Reformed tradition. We have become aware that the external situations of most churches who use the *CB* as a confessional standard have changed, especially because they are no longer persecuted. I have focused on the sense of indignation and the accompanying belief that the false church can be and should be transformed into the true church, both of them underlying motivations for the *Confessio Belgica*. The relevance of the ecclesiology of the *CB* for the current cultural climate is situated on the level of the rediscovery of the value of the attributes of the church and of the role of ordained ministry in the renewal of the church.

Inleiding

In *Kostbaar Belijden: de Theologie van de Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1999) bood Wim Verboom een aantal theologische verkenningen in de *Confessio Belgica*.¹ In tal van hoofdstukken besprak hij afzonderlijke paragrafen van de confessie en voegde passende preekschetsen toe. Merkwaardig genoeg ontbrak één of meer hoofdstukken over de paragrafen die betrekking hebben op kerk en ambt. In de inleiding tot de bundel² geeft de auteur aan dat hij andere thema's wil behandelen dan degene die hij behandelde in een vorig werk *De Theologie van de Heidelbergse Catechismus*.³ Naar aanleiding van zondag 21, wijdt hij in het laatstgenoemde boek een hoofdstuk aan de kerk. Mogelijk ligt hier een verklaring waarom hij in zijn boek over de Nederlandse Geloofs-

1 W. Verboom, *Kostbaar Belijden: de Theologie van de Nederlandse Geloofsbelijdenis – met Preekschetsen*, Zoetermeer 1999. Ik wissel het gebruik van de Nederlandse benaming van het document – Nederlandse Geloofsbelijdenis – af met de Latijnse naamgeving, *Confessio Belgica*. De eigenlijke titel van het oorspronkelijk in het Frans geschreven en gepubliceerde document luidt *Confession de Foy*.

2 Verboom, *Kostbaar Belijden*, 7.

3 W. Verboom, *De Theologie van de Heidelbergse Catechismus: twaalf thema's – de context en de latere uitwerking*, Zoetermeer 1996.

belijdenis voorbijgaat aan kerk en ambt. We laten hier in het midden of dit wel een geldig argument is.⁴ Het leek te suggereren dat in de negentiger jaren van de vorige eeuw de cultuur van de confessioneel gereformeerde doelgroep van de bundel weinig prikkels bevatte om zich opnieuw fundamenteel te bezinnen op de betekenis van kerk en ambt als deel van het gereformeerde belijden. De belangrijkste prikkel voor ecclesiologische bezinning in die jaren werd geleverd door de polemische discussies over de kerkhereniging tussen de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden.

Dit schijnbaar gebrek aan relevantie van de theologie van de kerk valt nog meer op als men beseft dat van de drie centrale belijdenisgeschriften van de Nederlandse gereformeerde traditie – de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB), de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels – de NGB het enige is waarin een substantiële ecclesiologische sectie is opgenomen. Ecclesiologie in de brede zin van het woord, dus ook omvattend de leer over de sacramenten en de relatie tussen kerk en staat, beslaat de paragrafen 27 tot 36, anders gezegd meer dan een kwart van de 36 paragrafen. Dit illustreert het belang van de ecclesiologie in de NGB, zoals dat ook het geval was in veel andere confessies van de zestiende eeuw. Het bevestigt één van de centrale drijfveren van de Reformatieperiode. Zowel de protestantse als katholieke Reformatie was bijzonder gefocust op de hervorming van de kerk.

Centraal in deze bijdrage staat de vraag of het huidig cultureel klimaat ondertussen wel uitdaagt tot bezinning over kerk en ambt, en verder wat dan wel de bijdrage van de leer van de kerk zoals te vinden in de NGB zou kunnen zijn. Ik zal me bij het beantwoorden beperken tot de ecclesiologie in engere zin, dat is de leer over de kerk (§§ 27-29) en de ambten (§§ 30-32). Ik zal het hier dus niet hebben over de sacramenten (§§ 33-35) en over de relatie kerk en staat (§ 36). In het bijzonder die laatste paragraaf was de afgelopen eeuwen onderwerp van fel debat en het leidde zelfs tot aanpassing van de tekst tijdens synodevergaderingen van gereformeerde kerken.⁵

4 De Heidelbergse Catechismus besteedt slechts twee summier antwoorden op twee vragen (54 en 55) aan de kerk, terwijl de Nederlandse Geloofsbelijdenis veel uitvoeriger stilstaat bij de kerk en aparte paragrafen reserveert voor de betekenis van ambten binnen de kerk. Deze vergelijking lijkt eerder argumenten aan te dragen om juist wel en uitvoeriger opnieuw de kerk te bespreken in een monografie over de Nederlandse Geloofsbelijdenis en om een extra hoofdstuk toe te voegen over het ambt.

5 Meer hierover in K. van der Zwaag, *Onverkort of Gekortwiekt? Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de spanning tussen overheid en religie: een systematisch-historische interpretatie van een 'omstreden' geloofsartikel*, Heerenveen 1999.

Om de gerezen vragen te beantwoorden zal ik als volgt te werk gaan. We lezen eerst opnieuw de paragrafen over kerk en ambt in de NGB in historisch perspectief. Daarna kijken we naar de receptiegeschiedenis van deze paragrafen. We geven in het bijzonder aandacht aan de recente actualisering door Maarten Wisse in het kader van het denken over een flexibele kerk. Ik gebruik vervolgens het concept ‘verontwaardiging’ als hermeneutische sleutel om het verschil tussen toen en nu te duiden. En we sluiten af met een actuele systematisch-theologische duiding van de betekenis van deze paragrafen.

De paragrafen over kerk en ambt in de NGB herlezen

De tekst van de *Confessio Belgica* uit 1561 is anoniem, maar algemeen wordt aangenomen dat Guy de Brès de auteur is.⁶ Verder zijn de tekstuele overeenkomsten tussen de tekst en de eerder gepubliceerde *Confessio Gallicana* (1559) zo groot, dat het niet anders kan dan dat de tekst van de *Gallicana* is gebruikt bij het opstellen van de *Belgica*.⁷ De *Confessio Gallicana* is oorspronkelijk geschreven in opdracht van elf gereformeerde gemeenten in Frankrijk met de bedoeling de Franse koning te bewegen tot meer tolerantie tegenover de gereformeerde kerken, op basis van een duidelijk Franse geloofsbelijdenis die niet afhankelijk was van gereformeerde kerken in het buitenland. De *Confessio Gallicana* bestaat uit 40 paragrafen en gaat terug op een concept geschreven door Calvijn, dat 35 paragrafen omvatte.⁸ In het algemeen volgt de *Belgica* de *Gallicana*, maar naar het oordeel van Gootjes geeft de *Belgica* de gereformeerde leer vollediger, omvattender weer.⁹ Door te letten op wat de *Belgica* in het bijzonder doet met de paragrafen van de *Gallicana* over kerk en ambt krijgen we een beter beeld van de eigen klemtonen en specificiteit van de ecclesiologie van de NGB.

Al meteen bij de eerste ecclesiologische paragraaf (27) valt op dat de *Belgica* haar eigen accenten legt. De eerste paragraaf over de kerk in de *Gallicana* (25) volgt op één over Christus’ unieke middelaarschap. Omdat de kerk op zijn gezag is gesticht, kan zij zich niet onttrekken aan haar *ordo*, dat is de door God ingestelde structurering van de kerk. De conclusie luidt daarom dat de kerk alleen bestaat waar herders leidinggeven aan de hand van onderricht. Indien zij op wettige wijze zijn beroepen en hun plicht trouw vervullen, moeten deze ambtsdragers worden gerespecteerd en hun prediking met eerbied worden

6 Voor een recente argumentatieve bevestiging van deze opvatting, zie N.H. Gootjes, *The Belgic Confession: Its History and Sources*, Grand Rapids 2007, 33-58.

7 Gootjes, *Belgic Confession*, 62-67.

8 Over de ontstaansgeschiedenis van de *Confessio Gallicana*, zie B. Gassmann, *Ecclesia Reformata. Die Kirche in den reformierten Bekenntnisschriften*, Freiburg-Basel-Wenen 1968, 162-4.

9 Gootjes, *Belgic Confession*, 66.

gehoorzaamd. God wil zich niet afhankelijk maken van minderwaardige middelen, maar Hij heeft ervoor gekozen om ons in toom te houden met deze teugel. Daarom moet de verwerping van het ambt van de prediking en van de sacramenten veroordeeld worden.

Ook in de *Confessio Belgica* sluit de bespreking van de kerk aan op de paragraaf over het middelaarschap van Christus. Toch verkiest de CB haar eigen toegang tot de leer van de kerk, niet via de ordening van de kerk zoals verordend door Christus, maar door rechtstreeks aan te sluiten bij de Apostolische Geloofsbelijdenis, dat is de belijdenis van de ene, heilige en katholieke kerk. Deze ‘vergadering van de ware gelovige christenen’ verwacht haar heil van Jezus Christus, die zijn leven gaf, en ze is geheiligd en verzegeld door de Heilige Geest (art. 27). Omdat Christus een eeuwige koning is die niet kan bestaan zonder onderdanen, bestaat de kerk vanaf het begin der wereld tot haar einde toe. Zelfs wanneer ze vervolgd wordt en is gereduceerd tot een kleine minderheid, dan nog houdt God haar staande. De kerk is niet gebonden aan een specifieke plaats of personen, maar verspreid over de wereld is ze verenigd in eenzelfde geest, door het geloof.

De *Gallicana* overbrugt de soteriologie en de ecclesiologie door de autoriteit van Christus om te behouden te verbinden met het gezag van predikanten die Christus heeft geautoriseerd tot spreken en handelen in zijn naam. De *Belgica* gebruikt het beeld van het koningschap.¹⁰ Als eeuwig koning zal Christus altijd een kudde hebben. Door de wijze waarop de *Belgica* de attributen van de kerk in de Apostolische Geloofsbelijdenis op pastorale wijze uitlegt, worden de vervolgte gelovigen bemoedigd. Net zoals de *Gallicana* is de *Belgica* gericht is tot de burgerlijke overheid,¹¹ maar argumenten om de overheid te overtuigen op basis van orde en gezag maken plaats voor een discours dat primair de vervolgte gelovigen op het oog heeft.

Paragraaf 28 van de *Belgica* is een uitbreiding van paragraaf 26 van de *Gallicana*, die de gezagsargumentatie continueert. Waar ook een ware kerk is gevestigd, desnoods tegen de verordeningen van de magistraten in, mogen de gelovigen zich niet onttrekken aan de samenkomst en moeten ze de eenheid met deze kerk bewaren. Zo onderwerpen ze zich aan het gemeenschappelijk

10 N.H. Gootjes, *The Belgic Confession*, 84-5 bespeurt de invloed van Beza’s geloofsbelijdenis, *Confession de Foy Chrestienne* (1559) in de verwijzing naar het beeld van het koningschap, in de verwijzingen naar het bestaan van de kerk sinds het begin van de wereld, en in de afwijzing van de kerk als gebonden aan een specifieke plaats. Vgl. ook wat E.A. de Boer in zijn elders in dit themanummer opgenomen bijdrage, par. 4, over deze metafoor schrijft in relatie tot De Brès’ eerdere werk *Le Baston de la Foy*.

11 In een voorwoord wordt de *Confession de Foy* gericht aan Philips, de koning van Spanje.

onderwijs en aan het juk van Christus. Wie niet toetreedt tot de kerk gaat in tegen Gods verordeningen.

Paragraaf 28 van de *Belgica* volgt deze redenering, maar voegt een eigen argument toe: er is geen redding buiten de kerk. Met de verwijzing naar lijfstraffen en de doodstraf als mogelijke gevolgen van het ingaan tegen de burgerlijke overheden roept de *Belgica* de context van het bloedgetuigenis, het martelaarschap, op.

Paragraaf 29 beantwoordt de vraag hoe de ware kerk zich onderscheidt van de valse kerk waaraan de gelovigen zich moeten onttrekken. De kenmerken van de ware kerk zijn zuivere verkondiging van het evangelie, zuivere bediening van de sacramenten en de uitoefening van de kerkelijke tucht. En verder is niet alleen de ware kerk te onderscheiden, maar ook de christenen zijn herkenbaar aan specifieke trekken: geloof, zonde ontvluchten, gerechtigheid nastreven, waarachtige godsdienstigheid, de naasten liefhebben, en de werken van het vlees kruisigen. Niet dat zij de volmaaktheid bereikt hebben, maar ze strijden tegen de zonde door de Geest, hun heil verwachtend van de Here Jezus, in wie door het geloof de zonden zijn vergeven. De valse kerk stelt haar eigen verordeningen boven het Woord van God, bedient de sacramenten niet zoals Christus in zijn Woord vraagt, en vervolgt hen die in gehoorzaamheid aan Gods Woord haar zonde, geldzucht en afgoderij verwerpen. Paragraaf 29 heeft zo de paragrafen 27 – over de ware kerk – en 28 – over de afwijzing van de kerk van de paus – van de *Gallicana* samengevoegd, en op een metaniveau getild in een heldere tegenstelling tussen de ware en de valse kerk, die de specifieke casus van de kerk van de paus overstijgt. Deze paragraaf heeft bovendien drie kenmerken van de ware kerk en enkele eigenschappen van de gelovigen toegevoegd.¹²

De paragrafen 30-32 gaan over de ambten in de kerk. De kerk dient geregeerd te worden door een geestelijke ordening die Christus in zijn Woord heeft geleerd. Zo moeten er ‘dienaars’ of herders zijn om Gods Woord te verkondigen en de sacramenten te bedienen. Ook moeten opzieners en diakenen samen met de herders de raad van de kerk vormen, om zo de voortgang van de ware leer, de geestelijke tuchtiging van de overtreders, alsook de hulp aan

12 Gootjes, *Belgic Confession*, 86-7 wijst op de parallellen met Beza’s belijdenis, *Confession de foy chrestienne* (1559), en suggereert dat De Brès de drie kenmerken van de kerk en de beschrijving van de kenmerken van de leden van de ware kerk aan hem heeft ontleend. Zie over de *nota fidelium* ook E.A. de Boer, *Binnen- of buitenkant? Wat christenmensen kenmerkt*, inaugurele rede VU, Amsterdam 2009, 11-14, die in het accent op de innerlijke strijd van gelovigen en hun niet bereikt hebben van volmaaktheid een poging ziet om hen tegenover de overheid te onderscheiden van de doperse radicalen (14).

de armen en de troost aan de bedroefden te coördineren. Daarom is het nodig dat mensen worden gekozen die voldoen aan de vereisten voor ambtsdragers die Paulus voorschreef in 1 Timotheüs 3. Paragraaf 31 beschrijft drie essentiële elementen van het functioneren van zulke ambtsdragers: een wettige verkiezing voor de drie ambten; het gelijke gezag en de macht van alle ambtsdragers onder de ene, universele bisschop en hoofd van de kerk, Jezus Christus; en respect voor het werk van predikanten en ouderlingen. Paragraaf 32 verwerpt regels die als menselijke bedenkzels worden opgelegd en die niet de eenheid van de kerk dienen. Alleen de excommunicatie moet behouden blijven, maar dan zo dat ze geschiedt volgens het Woord.

De *Gallicana* verwijst in paragraaf 32 naar ‘superintendans’, die onderling kunnen worden gekozen. Zij stellen vast welke regelingen voor de hele kerk nodig zijn en hebben een opzichtfunctie. Dat deze verwijzing naar een bisschoppelijke functie wegvalt in de *Belgica* zou kunnen wijzen op een meer congregationalistisch verstaan van de kerk, maar wijst misschien nog eerder op het gegeven dat de gemeenten in de Lage Landen nog minder uitdrukkelijk nationaal georganiseerd waren zoals dat wel al het geval was in Frankrijk.

Kortom, de ecclesiologische paragrafen in de strikte zin van het woord vallen uiteen in twee delen: drie paragrafen over de kerk (27-9) en drie over de ambtelijke regering van de kerk (30-2). De paragrafen over het ambt volgen vrij nauwkeurig het voorbeeld van de *Gallicana*,¹³ maar die over de kerk hebben een duidelijk eigen accent. Niet de ambtelijke ordening, maar het gegeven dat Christus zijn kerk vasthoudt, zelfs indien ze door toedoen van vervolgende overheden verspreid geraakt over de hele wereld, is het ultieme bewijs dat de middelaar Christus ook heer is over zijn kerk. De toon is meer pastoraal, niet alleen gericht op de burgerlijk overheid, maar ook op de vervolgde gemeente.

De receptiegeschiedenis van de paragrafen 27-32

N.H. Gootjes beschrijft in *The Belgic Confession: Its History and Sources* de vroege geschiedenis van de Confessie, de auteur, de invloed van Calvijn en Beza, de kerkelijke receptie met bijzonder aandacht voor de rol van de NGB tijdens de synode van Dordt (1618-19), en de vertalingen. Bij al deze ontwikkelingen blijven de paragrafen 27-32 buiten de discussies; of anders geformuleerd, ze worden bijna op vanzelfsprekende wijze gerecipieerd als onderdeel van de gereformeerde leer over de kerk. De vergelijking van de twee tekstedities uit 1561 en de twee uit 1562 van de oorspronkelijke Franse tekst openbaren geen noemens-

13 Zo terecht ook C. Graafland, *Gedachten over het ambt*, Zoetermeer 1999, 114-117.

waardige tekstuele varianten in deze specifieke paragrafen.¹⁴ Ook in de latere edities hebben kleine tekstuele verschillen geen dogmatische betekenis.

Tijdens de synode van Dordrecht van 1618-19 was de status van de *Confessio Belgica* en de Heidelbergse Catechismus een belangrijk onderwerp. Voor de *Belgica* spitste de aandacht zich toe op paragraaf 16 over de predestinatie. De remonstrantse partij betwistte deze paragraaf, en in aansluiting daarbij had deze ook vragen bij andere paragrafen. Hoorde de leer van de kerk zoals verwoord in paragraaf 27 wel bij een christelijke belijdenis van het geloof? En spoort ‘met hart en wil samengevoegd en verenigd in eenzelfde Geest, door de kracht van het geloof’¹⁵ (§ 27) wel met de leerstellige meningsverschillen die in de kerk aanwezig zijn? Kan bijgevolg de ware kerk (§ 29) wel echt gekend worden? En zou het niet beter zijn indien de overheid kerkelijke ambtsdragers zou aanstellen en verantwoordelijkheid zou krijgen voor de tuchthandhaving (§ 30)? De vragen wijzen op een verscheidenheid aan meningen over de kerk aan het begin van de zeventiende eeuw, maar die bleken niet van dien aard dat ze de eenheid van de gereformeerde kerk in Nederland ondermijnden.¹⁶

De wijze waarop de synode van Dordt omging met de *Confessio Belgica* is ook nog interessant om een andere reden. Aan zowel de nationale als de internationale afgevaardigden naar de synode werd de vraag voorgelegd of zij van mening waren dat de christelijke leer zoals uitgelegd in de Nederlandse Geloofsbelijdenis en in de Heidelbergse Catechismus volledig in overeenstemming was met de waarheid van Gods geopenbaarde Woord en met de belijdenisgeschriften van de andere gereformeerde kerken. Buitenlandse afgevaardigden kregen deze vraag met twee beperkingen. Zij dienden zich niet over de formuleringen van de belijdenissen uit te spreken, en ook niet over paragrafen die gaan over de regering van de kerk. Deze tweede beperking lijkt ingegeven door het bewustzijn dat de afgevaardigden van de Kerk van Engeland een episcopale structuur kenden. Daarom leek het niet opportuun om aan afgevaardigden van kerken met een afwijkende structuur op dit punt instemming te vragen. Het geeft impliciet aan dat de leiding van de synode niet wilde dat de wijze van kerkleiding zoals voorgeschreven door de Nederlandse Geloofsbelijdenis een breekpunt werd voor de eenheid van de kerk onder de kerken die zich toen schaarden bij de gereformeerde traditie. Of nog anders: de Nederlandse gere-

14 Gootjes, *Belgic Confession*, 19-28.

15 Ik gebruik de Nederlandse vertaling zoals te vinden in K. Zwanepol en C.H. van Campenhout (red.), *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer, 2009, 168-194.

16 Gootjes, *Belgic Confession*, 136-150.

formeerden beschouwden de vormgeving van het leiderschap in de kerk niet als centraal voor de identiteit van de gereformeerde traditie.¹⁷

Het valt buiten het bestek van deze bijdrage om een volledig overzicht te geven van de wijze waarop de ecclesiologische gedeelten van de Nederlandse Geloofsbelijdenis werden gerecipeerd in verschillende tijden en contexten. Maar één voorbeeld breng ik graag in herinnering. Jan Koopmans wees aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog in zijn *De Nederlandsche Geloofsbelijdenis* op de actuele betekenis van de *Confessio Belgica*.¹⁸ Zo las hij het belijden van de ware kerk tegen de achtergrond van de opkomende oecumenische beweging. En hij herkende het uitgedrukte Godsvertrouwen in een situatie van vervolging in de wijze waarop de Belijdende Kerk in Duitsland op God vertrouwde toen ze geroepen werd te belijden zonder de kerk te verlaten.¹⁹

De flexibiliteit van de kerk in de NGB

Koopmans' sprekende actualisering van de NGB uit 1939 illustreert tezelfdertijd dat we nu in een andere tijd leven. Maatschappelijke processen als globalisering, de ontwikkelingen van nieuwe technologieën, demografische veranderingen, commercialisering, individualisering, en secularisering hebben alle de betrokkenheid van mensen bij kerk en religie in Europa sterk beïnvloed. Concreet: ook in kerken die bij de gereformeerde traditie horen verdampt het geloof van leden en vinden in het bijzonder jongere gelovigen moeilijker aansluiting bij de klassieke liturgie. Sommigen haken af, anderen vinden hun weg naar evangelische en charismatische geloofsgemeenschappen. De roeping tot het ouderling- en diakenambt vindt steeds minder gehoor. Steeds meer predikanten verliezen plezier in hun werk of komen in een geloofscrisis terecht. Al die ontwikkelingen roepen de vraag op of kerken die georganiseerd zijn volgens een parochiale structuur nog wel adequaat kunnen inspelen op de moderne gelovigen en op zoekers die veel flexibeler zijn geworden. Als mensen zich permanent dynamisch sociaal heroriënteren via wisselende netwerken, hebben we dan geen behoefte aan een nieuwe structuur voor de kerkelijke gemeenschappen?

17 Alhoewel zij waren vrijgesteld van het geven van goedkeuring op dit punt, liet de leider van de Britse delegatie, de bisschop van Llandoy, bezwaar aantekenen tegen de gelijkheid van de dienaren van het Woord zoals uitgedrukt in de Confessie (art. 31). Zie Gootjes, *Belgic Confession*, 148-150.

18 J. Koopmans, *De Nederlandsche Geloofsbelijdenis*, Amsterdam 1939. Hij schreef de publicatie voor de dogmatische studiegroep van de Nederlandsch Christelijke Studenten Vereniging (NCSV).

19 Koopmans, *Nederlandsche Geloofsbelijdenis*, 129 en 140 (over de oecumenische beweging) en 131-2 en 135 (over de Belijdende Kerk).

Als antwoord op die vragen ontwikkelde Pete Ward het concept 'liquid church', letterlijk 'vloeibare' kerk, maar beter vertaald met fluïde of flexibele kerk. Als van kerken wordt verwacht op de huidige levensbeschouwelijke consumentenmarkt producten aan te bieden, moeten ze zich flexibeler organiseren.²⁰ Later voegde hij een theologische verantwoording toe met een beroep op de sociale triniteitsleer.²¹

Een flexibel kerkmodel spreekt VU-theoloog Maarten Wisse aan, maar een sociale triniteitsleer wijst hij af.²² In de plaats daarvan zoekt hij bij de ecclesio-logie van de Nederlandse Geloofsbelijdenis elementen voor een theologische fundering van een flexibele kerk.²³ Hij verstaat de kerkleer van de NGB als fundamenteel fluïde. Hij verwijst daarvoor naar het ontbreken van het ambt in de beschrijving van de kerk (§§ 27-9), en naar de pneumatologische insteek. Hoe verstrooid ook over de gehele wereld, toch is de kerk 'met hart en wil samengevoegd en verenigd in eenzelfde Geest, door de kracht van het geloof' (§ 27). Hij begrijpt de gereformeerde belijdenis van 'Christus, onze enige Meester' (§ 32) als een bevestiging van het anti-idolatrisch en antihiërarchisch karakter van de kerk en als een indicatie dat de kerk op het niveau van de geschapen werkelijkheid thuishoort.²⁴ Hij is van oordeel dat de traditionele gereformeerde kenmerken van de ware kerk – zuivere bediening van Woord en sacramenten en tucht – niet goed gefunctioneerd hebben in de geschiedenis en vooral veel kerkscheuringen hebben veroorzaakt, omdat zij zich situeren op het niveau van de waarheid.²⁵ Wisse geeft de voorkeur aan een ander kenmerk van de kerk, dat ook in paragraaf 29 van de NGB genoemd wordt, maar dan op het vlak van gerechtigheid, namelijk de heiliging van het leven van de gelovigen. De kerk hoort bij de schepping. We moeten de verleiding weerstaan om 'God te worden', maar zijn geroepen tot het doen van gerechtigheid.²⁶

Wisse biedt een verfrissende lezing van de NGB. De nadruk op levensheiliging als kenmerk van de gelovigen van de ware kerk is dikwijls onderbelicht gebleven ten opzichte van de drie formele kenmerken in paragraaf 29. Zijn existentiële benadering kan vast rekenen op veel (h)erkenning bij vele kerke-

20 P. Ward, *Liquid Church*, Peabody (Ma.) 2002.

21 P. Ward, *Participation and Mediation: A Practical Theology for the Liquid Church*, Londen 2008.

22 M. Wisse, *Trinitarian Theology beyond Participation – Augustine's De Trinitate and Contemporary Theology*, Londen-New York 2011.

23 M. Wisse, "Hun heil verwachtend in Jezus Christus" – Een andere fundering voor een fluïde kerkbegrip', *Geestkracht* 66 (2010), 22-34.

24 M. Wisse, "Hun heil verwachtend in Jezus Christus", 23-5.

25 M. Wisse, "Hun heil verwachtend in Jezus Christus", 32.

26 M. Wisse, "Hun heil verwachtend in Jezus Christus", 29-33.

lijke gelovigen in het Westen die zich het best voelen bij een ‘nuchtere’ benadering van de kerk als onderdeel van de geschapen werkelijkheid. En de gevoeligheid voor machtsmisbruik in de kerk, in het bijzonder onder gereformeerden, maakt het makkelijk om bij zijn argumentatie aan te sluiten. In de laatste paragraaf van zijn bijdrage maakt hij de verdachtmaking van macht bijna tot doel van de kerk: de kerk is

... een kritische gemeenschap waar we elkaar zo kritisch mogelijk bevragen op het goede dat we aan de ander en onszelf doen en dat we hebben te respecteren in ons spreken over God en de mensen. Hoe dichter we elkaar in de kerk dus op de lip zitten, hoe rechter we elkaar in de ogen kijken, hoe moeilijker we het elkaar kunnen maken, hoe beter dat is, zolang we elkaar maar niet kwijtraken.²⁷

Deze hyperbolische formulering zal niet ieders smaak zijn, maar deze negatieve toonzetting is ook herkenbaar in *Een lichte last*, de veel zachtere titel van een recente uitgave met ecclesiologische opstellen door academische theologen verbonden aan de Protestantse Theologische Universiteit.²⁸

Wisse heeft een punt. De NGB heeft aspecten die wijzen op een fundamenteel flexibele kerkleer. Maar mijn probleem bij zijn argumentatie is dat hij daarvoor de kerkleer van de NGB scheeftrekt. Het gegeven dat de NGB in de eerste paragraaf over de kerk (§ 27) niet spreekt over de ambten, in tegenstelling tot de *Confessio Gallicana*, kan niet tot de conclusie leiden dat ‘[d]e kerk dus niet gedefinieerd wordt door haar ambten...’.²⁹ De paragrafen 30 en 31 gaan immers uitdrukkelijk over de ambtelijke ordening van de kerk als deel van de belijdenis. Om dezelfde reden kan de conclusie van het argument dat de eenheid van de kerk het werk van de Heilige Geest is niet zijn dat de NGB de ambten aan de kant schuift. De NGB stelt de ambtelijke ordening en het werk van de Heilige Geest niet tegenover elkaar, maar verstaat ze in elkaars verlengde. De NGB beklemtoont dat zelfs vervolging en verstrooiing geen barrière zijn voor God om zijn kerk bij te staan. De kerk kan flexibel zijn omdat ze katholiek is. Haar flexibiliteit is teken van haar katholiciteit.

Verontwaardiging als hermeneutische sleutel

Eerst terug naar de constatering waar we deze bijdrage mee begonnen: het gebrek aan fundamentele bezinning over de ecclesiologische gedeelten in de

27 M. Wisse, “‘Hun heil verwachtend in Jezus Christus’”, 33.

28 G. de Kruijf en W. de Jong (red.), *Een lichte last: Protestantse theologen over de kerk*, Zoetermeer 2010.

29 M. Wisse, “‘Hun heil verwachtend in Jezus Christus’”, 24.

NGB gedurende de laatste decennia. Hoe is dat te verklaren? Het ligt het meest voor de hand om te wijzen op de gewijzigde context waarin we leven. Guy de Brès schreef zijn *Confession de Foy* voor vervolgde gemeenten, en zoals we zagen heeft dat zijn stempel gedrukt op de ecclesiologische passages van de *Confessio Belgica*. De kerken die de NGB daarna als een confessionele standaard ontvingen verkeerden in de meeste gevallen in een andere situatie, bijvoorbeeld die van geprivilegieerde kerk in de samenleving, of van vrije kerk in de context van een strikte scheiding kerk – staat, of van minderheidskerk in een gesecculariseerde context. Een verscheidenheid aan contexten dus, maar niet langer gaat het om een vervolgde kerk en dus wordt het minder gemakkelijk om een verbinding te maken.

Onder die objectief gewijzigde omstandigheden schuilt een diepere emotie die het moeilijker maakt om geraakt te worden door de ecclesiologische passages in de NGB. We lijken de boosheid en verontwaardiging verloren te hebben om een kerk die helemaal uit de bocht is gegaan. Die boosheid en verontwaardiging verklaren waarom Calvijn bijvoorbeeld zijn gewone rustige, beheerste argumentatieve taal verliest en emotioneel en lang van stof wordt in de hoofdstukken 5 tot en met 11 in boek IV van zijn *Institutie*, waarin hij een analyse maakt van de kerk van de paus.³⁰ Die verontwaardiging beheerst ook de geschriften van De Brès.³¹ De kerk en haar ambtsdragers zijn tot een schande geworden; sommige praktijken en onderricht zijn totaal onacceptabel. Die boosheid en verontwaardiging klinken ook door in de inleidende brief van de *Confessio Belgica* gericht aan de koning van Spanje:

‘... maer na dat onse vyanden u de ooren met zo veel valsche aenklagen ende rapporten vervult hebben ... Wy zijn, segghen sy, ongehoorsame oproeringhe niet anders begheerende dan alle Politische of Burgherlicke regeringe te breken, een confusie ende vermenghinge inder werelt te brenghen: ende niet alleenlick ons te bevrijen van uwer heerschappije ende mogentheyte, maer oock u den Scepter wt den handen te rucken. O misdaden, niet weerdich onser Belijdenisse, niet weerdich eens Christenmensches, niet weerdich den gemeynen name des menschen, weerdich dat het oude Spreekwoort der Tyrannen weder voortgebracht worde: DE CHRISTENEN voor den BEESTEN.’³²

30 E.A.J.G. Van der Borght, *Het ambt her-dacht: De gereformeerde ambtstheologie in het licht van het rapport Baptism, Eucharist and Ministry (Lima, 1982) van de theologische commissie Faith and Order van de Wereldraad van Kerken*, Zoetermeer 2000, 153-173.

31 Deze bijdrage biedt geen ruimte voor een verdere analyse van het werk van De Brès, maar wie snel een eerste indruk wil hebben, hoeft slechts het recente boek van E.M. Braekman en E.A. de Boer, *Guido de Bres: zijn leven, zijn belijden*, Utrecht 2011, 77-8 te bekijken.

Zou het kunnen dat wij in de kerk dit gevoel van verontwaardiging verloren hebben om in staat te zijn om afkeer als een bron van levende theologie te gebruiken?

Soms schijnen seculiere auteurs beter in staat om die verontwaardiging te voelen en uit te drukken. Bij de voorbereiding van deze bijdrage las ik de tekst van het recente toneelstuk van Tom Lanoye, *Bloed & Rozen: Het lied van Jeanne en Gilles*.³³ Het opende mijn ogen voor een existentieel aspect dat helpt om de tekst van de *Confessio Belgica* te doorgronden. In dit drama heeft Lanoye opnieuw één van de belangrijkste thema's van zijn hele oeuvre geëxploreerd van de afgelopen vijftien jaar, in aansluiting bij zijn bekende vertalingen van de historische koningsdrama's van Shakespeare: het gebruik en misbruik van macht. In *Bloed & Rozen* past hij dit thema toe op machtsmisbruik in de kerk, door het levensverhaal van Jeanne d'Arc en Gilles de Rais te bewerken voor toneel. Beiden zijn gemanipuleerd door een kerk die haar eigen macht wil versterken. De schok en ontzetting over een Belgische bisschop die in 2010 gedwongen werd te bekennen dat hij zijn jonge neef gedurende een lange periode seksueel had misbruikt, en over alle pogingen om dit soort misbruik toe te dekken in dit en vele andere gevallen, vormden de rechtstreekse aanleiding om dit stuk te schrijven. In het bijzonder de tendens om de schade bij de slachtoffers te minimaliseren, de pogingen om van de slachtoffers daders te maken, de doofpotoperaties, en de weigering van de kerk om haar verantwoordelijkheid te nemen hebben velen in Vlaanderen van de kerk vervreemd. Deze houding wordt uitgedrukt in de woorden van bisschop Cauchon (letterlijk 'varken') die probeert Jeanne schuld te laten bekennen voor iets waar ze geen verantwoordelijkheid voor draagt.

Denk toch eens een keertje aan ons. Wij lijden ook. Wij, de Kerk waarin u zo gelooft: wij zijn hier het grootste slachtoffer. U maakt ons, uw eigen Kerk, te schande. U speelt in de kaart van de ketters. U steekt onze kwetsbare Moederkerk een mes in de rug. Waarom Jeanne? Waarom bent u er zo opgebeten om ons zo diep te verwonden? Wij die alleen het beste voor hebben met u? Wij die meer voor u geweest zijn dan een vader en een moeder?³⁴

Zijn wij in staat met emotionele intelligentie de verbinding te maken met teksten uit de Reformatie zonder dat gevoel van verontwaardiging?

32 Bakhuisen van den Brink, J.N., *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, tweede druk, Amsterdam 1976, 63.

33 T. Lanoye, *Bloed & Rozen*, Antwerpen 2011. Lanoye schreef het stuk voor *Het Toneelhuis* in Antwerpen en het ging in première in mei 2011 in een regie van Guy Cassiers.

34 T. Lanoye, *Bloed & Rozen*, 125.

Lanoye en vele andere seculiere Europese auteurs hebben een religieuze achtergrond. Ze hebben deze religieuze erfenis achter zich gelaten, niet alleen individueel maar ook collectief als generatie, en zijn daardoor niet langer in staat om zich spiritueel te voeden met de bronnen van hun religieuze traditie. Hun verontwaardiging heeft een ander karakter dan dat van degenen die zich schaamden over de daden van de kerk en haar leiding ten tijde van de Reformatie. Zij die, nu niet langer verbonden met de religieuze traditie, het gedrag van religieuze leiders ontmaskeren zien falende religieuze leiders slechts als mensen die religieuze gevoelens van anderen uitbuiten zonder morele aarzeling. Zij zien weinig of geen toekomst voor een instituut waarin zij niet langer geloven. Maar zij die ten tijde van de Reformatie hevig de kerk en haar leiding aanvielen, probeerden de kerk te hervormen, en waren in sommige gevallen bereid hun leven te geven voor een gezuiverde kerk, omdat ze in de kerk geloofden als een goddelijk project.

Zij voor wie in deze tijd de kerk dierbaar is, lijden onder en walgen van de berichten over machtsmisbruik in de kerk. Maar omwille van hun verbondenheid met de kerk kunnen ze hun verontwaardiging niet uiten door de kerk af te schrijven. Ook de reactie van de gereformeerde partij tijdens de Reformatie, dat is de ware kerk tegenover de valse kerk afzetten, kunnen ze zich echter niet langer onproblematisch eigen maken. Voor de magisteriële Reformatie was de katholieke kerk onder leiding van de paus de valse kerk, omdat ze met gebruik van een vervalste leer probeerde haar machtsmisbruik te camoufleren. De ware kerk was de hervormde kerk die haar leer en praktijk had gezuiverd. Ook de ecclesiologie van de *Confessio Belgica* is gebouwd op deze tegenstelling tussen ware en valse kerk.

De meeste theologen binnen de gereformeerde traditie willen en kunnen niet langer spreken in een soort absolute antithese. Zelfs als ze constateren dat de dominante hiërarchische structuur van de Rooms-Katholieke Kerk met haar nadruk op gehoorzaamheid, voorwaarden scheppend is voor een zwijgcultuur tegenover misbruik, dan nog blijft meestal het besef groter dat seksuele grensoverschrijding in pastorale relaties en machtsmisbruik in het algemeen ook voorkomen en een probleem vormen in kerken met een synodaal-presbyteriale en congregationalistische kerkorde. De fragmentatie van het kerkelijk landschap en de daaruit volgende denominationalisering, de oecumenische dialogen, de hervorming binnen de Rooms-Katholieke Kerk door de eeuwen heen uitlopend op het Tweede Vaticaans Concilie, en ten slotte, het actuele eschatologische bewustzijn van het leven in het voorlaatste hebben het bijna onmogelijk gemaakt om als vanzelfsprekend de ware en de valse kerk tegenover elkaar af te zetten.

De actuele relevantie van de ecclesiologie van de NGB

Tot nu toe hebben we aandacht geschonken aan de vraag hoe de ecclesiologie van de NGB door de geschiedenis heen gerecipieerd is. In de laatste paragraaf staan we stil bij de betekenis van de ecclesiologie van de NGB in het huidige culturele klimaat in Europa, in een tijd waarin christelijke kerken minderheden worden en de christelijke geloofsovertuiging eerder marginaal is naast een dominant seculier discours. Ik bespreek eerst de drie paragrafen over de kerk, daarna die over de ambten.

(a) De ecclesiologie van de NGB is bekend om haar drie kenmerken van de ware kerk in paragraaf 29: zuivere prediking van het evangelie en zuivere sacramentsbediening en de tuchthandhaving. Met name de toevoeging van dat derde aspect is bijzonder. Maar na de vergelijking met de *Confessio Gallicana* is me vooral bijgebleven dat de NGB op de eerste plaats de klassieke attributen van de kerk centraal stelt en daarmee aansluit bij de Apostolische Geloofsbelijdenis en de Belijdenis van Nicea-Constantinopel.

Het accent op de heiligheid van de kerk ligt nog het meest voor de hand vanuit gereformeerd perspectief. De heilige vergadering (§ 27), de heilige kerk (tweemaal in § 27) is geheiligd door Heilige Geest (§ 27) en dat is te merken in het leven van de gelovigen (§ 29). En zoals het voorbeeld in de vorige paragraaf laat zien, is het werken aan de heiligheid van de kerk en haar ambtsdragers een blijvende opdracht.

Maar ook het geloof in de eenheid van de kerk wordt beleden (§ 27). Hoe verstrooid ook over de wereld, toch is ze samengevoegd en verenigd in eenzelfde Geest door de kracht van het geloof (§ 27). Daarom moeten de gelovigen zich ook met de kerk samenvoegen en zich met haar verenigen. Het gaat om de eenheid van de kerk (§ 28). Ook dit punt blijft uiterst actueel voor de gereformeerde traditie, de christelijke traditie die het meest versplinterd is van alle christelijke tradities.³⁵

Nog opvallender voor deze gereformeerde belijdenis over de kerk is de nadruk op de *katholiciteit*. Wij geloven de katholieke of algemene kerk. De kerk is niet gebonden aan bepaalde tijden, aan bepaalde plaatsen of bepaalde personen, want de Vader van Jezus Christus is niet gebonden aan tijdelijke of geografische grenzen om mensen te bereiken die hem aanroepen. Zelfs als velen geen besef meer hebben van wat het is om vervolgd te zijn, de minderheidspositie brengt vandaag wel ontmoediging en isolement. De belijdenis

35 Zie verder E. Van der Borgh, *The Unity of the Church: A Theological State of the Art and Beyond*, Leiden/Boston 2010.

van de katholiciteit van de kerk is daarom een grote bemoediging voor gelovigen over de hele wereld die hun nationale en etnische identiteiten overstijgen en zusters en broeders zijn geworden. De geglobaliseerde wereld is mogelijk geworden door technologische ontwikkelingen en wordt gedreven door economische impulsen. De katholiciteit van de kerk biedt een ander perspectief op wat mensen over de hele wereld met elkaar verbindt: 'al hun heil verwachtend van Jezus Christus, gewassen door zijn bloed, geheiligd en verzegeld door de Heilige Geest' (§ 27).

Het concept 'apostoliciteit' wordt niet gebruikt, maar wordt wel uitgedrukt door de drie kenmerken van de kerk uit paragraaf 29. Deze drie kenmerken moeten de continuïteit met de kerk van de apostelen bewaken. Kortom, de vier klassieke attributen van de kerk beheersen ook deze belijdenis en ze klinken nieuw als bemoediging en richtingwijzer voor een kerk die ontdekt wat het is om minderheidsgodsdiens te zijn in een seculiere cultuur.

(b) De kerken binnen de gereformeerde traditie kennen het geordineerde ambt. Toch is het spreken over de ambten dikwijls gehuld in een sfeer van wantrouwen. De oorzaak is bekend. De reformatie van de kerk nam de slecht-functionerende ambten van de laatmiddeleeuwse kerk in het vizier: te zwakke opleiding met te weinig kennis van de Schrift en andere bronnen van de theologie, problematisch gedrag van ambtsdragers, in het bijzonder machtsmisbruik. Het besef zat dus diep dat ambten slecht kunnen functioneren. We herkennen dat bewustzijn ook in de benadering van *Wisse*. Daar lijkt nu nog de gedachte bij te komen dat ambten de flexibiliteit van de kerk in de weg staan die nodig is om de kerk bij de tijd te houden.

Daarom valt het op dat de NGB uitdrukkelijk het geordineerde ambt met wettige verkiezing en roeping zijn plaats geeft in de kerk. Geen kerk zonder geordineerd ambt. Daarom is het geordineerde ambt niet doorverwezen naar de kerkorde, maar heeft zijn plaats in de geloofsbelijdenis.³⁶ Want zoals de kerk als geloofsgemeenschap onderdeel is van het heil in Christus geldt dat ook voor het geordineerde ambt. God houdt ons bij de zaak doordat daarvoor speciaal mensen worden geroepen en apart gezet. Het is deel van het christelijk geloof dat wat tweeduizend jaar geleden begon door de tijd en over alle geografische grenzen heen zou doorgaan tot het einde van de tijd (ook dat valt onder katholiciteit). Dat gebeurt door de doorgaande verkondiging van het Woord, de viering van de sacramenten en het bewaken van de grenzen (tucht, heiligheid). Daartoe dient die bijzondere gemeenschap (de ene kerk) en daarbij horen mensen die apart gezet zijn (in het geordineerde ambt) om dat proces in continuïteit met de oorsprong (apostoliciteit) te bewaken.

Uit de receptiegeschiedenis van de NGB ten tijde van de synode van Dordt

(1618) hebben we onthouden dat de structurele vormgeving van het geordineerde ambt zoals dat bijvoorbeeld in de Nederlandse gereformeerde traditie gestalte heeft gekregen in de drie ambten – herder, ouderling en diaken – van secundair belang was. Daarom ligt de actuele relevantie van de ambtsparagrafen niet in de specifieke uitwerking in die drie ambten, maar in het gegeven van het geordineerde ambt op zichzelf als onderdeel van het heil. Vernieuwing van de kerk in het nieuwe culturele klimaat vraagt flexibiliteit, en de ambtelijke structurering kan zich daarbij aanpassen. Het geordineerde ambt dient precies om die aanpassingsprocessen in nieuwe contexten in goede banen te leiden. Soms missen ambtsdragers moed, visie en geloof, maar in veel andere gevallen hebben ze de kerk ook meegenomen om met geloof een nieuwe tijd tegemoet te treden. Het is, kortom, nog niet gezegd dat het huidige culturele klimaat om een ‘lagere’ ambtsvisie vraagt.

Conclusie

We hebben in deze bijdrage geprobeerd een verklaring te geven voor de constatering dat de ecclesiologische delen van de NGB weinig aandacht kregen in de laatste decennia. We hebben ontdekt dat de ecclesiologische sectie van de NGB tijdens de receptiegeschiedenis weinig bestreden is en bijna vanzelfsprekend als onderdeel van het gereformeerde belijden is beschouwd. We hebben vastgesteld dat de specifieke context van de NGB – die van een vervolgd kerk – voor de meeste kerken uit de (westerse) gereformeerde traditie is weggevalen, en daarmee ook twee centrale motivaties, namelijk het gevoel van verontwaardiging en het daaraan gekoppelde geloof dat de valse kerk getransformeerd kan worden in de ware kerk. De relevantie van de ecclesiologie van de NGB voor het huidig cultureel klimaat situeerden we in het herontdekken van de klassieke attributen van de kerk en in de rol die weggelegd is voor het geordineerde ambt, ook in hedendaagse veranderingsprocessen.

36 Vgl. C. Graafland, *Kinderen van één moeder. Calvijns visie op de kerk volgens zijn Institutie*, Kampen 1989, 13: ‘Want in deze belijdenis [de NGB] (...) staan de kerk, de ambten en de sacramenten en zelfs de overheid wel binnen het raam van de heilsleer.’ Graafland ziet hier een tegenstelling met (vooral de latere) Calvijn, die de kerk en de ambten in de laatste editie van diens *Institutie* (1559) niet zag als onderdelen van het heil, maar slechts als ‘uiterlijke hulpmiddelen’.